

Tefsirlerde Cihada Yönelik Yorum Farklılıkları

Mehmet SALMAZZEM*

Abdulkerim BİNGÖL**

Öz

Allah yolunda yapılan savaşa İslami literatürde cihad denmektedir. Kur'an'da cihad hakkında birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerin manası, bağlamı, kapsamı ve içerdiği ahkâm hakkında tefsirlerde farklı izahat yapılmıştır. İslam'ın savaşa yaklaşımını şekillendiren bu ayetlere yönelik farklı yorumlar, cihadın mahiyeti hakkında muhtelif görüşlerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu çalışmada kısaca cihadın tanımı yapıldıktan sonra cihad âyetleri hakkında tefsirlerdeki ihtilaflar irdelenmiştir. Bu çerçevede cihada ilk olarak ne zaman ve hangi koşullarda izin verildiği, cihada fiilen katılmanın kimlere farz kılındığı, İslam'a göre savaşın meşruiyet alanlarının neler olduğu konusunda tefsirlerde yapılan tartışmalar ve farklı görüşler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kur'an, Cihad, Tefsir, Hakimiyet, Savunma*

Interpretation Differences for Jihad in Tafsirs

Abstract

The war in the way of Allah is called jihad in Islamic literature. There are many verses about jihad in the Qur'an. There are different explanations in the commentaries about the meaning, context, scope and content of these verses. Different interpretations of these verses that shaped Islam's approach to warfare have influenced the formation of various views on the nature of jihad. In this study shortly after the definition of jihad, the disputes in the commentaries about jihad verses have been examined. In this context, The debates and different views on the time and conditions under which the jihad was first allowed, what the legitimate participation of the people in the jihad is, and what are the legitimacy areas of war according to Islam were assessed.

Keywords: *Qur'an, Jihad, Tafsir, Domination, Defense*

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, m.salmazzem@alparslan.edu.tr

** Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, akerimbingol@hotmail.com

1. Giriş

İnsanoğlunun tarihe kaydettiği müşterek izlerden birisi şüphesiz savaş olmuştur. İnsanların yaşam biçimi, doğa ile etkileşimi, tevarüs yoluyla edindikleri kültür, hayatta kalma ve soyunu devam ettirme içgüdüsü, genetik yapısı, yaradan tarafından yaratılış sürecinde yapılan kodlama¹ vb. etkenlerle tarih boyunca insanlar arasında kaçınılmaz olarak çelişki ve çatışmaların doğmasına neden olmuştur. İlk insan Hz. Adem'in çocukları Habil ve Kabil'den günümüze değin çeşitli gerekçelerle, değişik şekillerde cereyan eden sayısız savaş vuku bulmuştur. Öfke ve haset² gibi menfi duygular neticesinde Kabil'in Habil'i öldürmesi, insanlık ailesine kötülükte bir dönüm noktası olmuş ve bunun izleri günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Savaşların çıkış nedenleri farklı olsa da sonuçları ekseriyetle benzer olmuştur. Dehşetengiz sonuçları nedeniyle çoğu insan tarafından istenmeyen savaş, tarihin birçok sayfasında karşımıza çıkmaktadır. Bahs-i diğer ile kan, gözyaşı, ölüm ve ayrılık gibi birçok yıkıcı sonuca neden olan savaş, tarihi bir realitedir. Savaşın olmadığı bir dünyada yaşamak akli başında her insanın ortak dileğidir. Fakat maatteessüf insanlık, daha böyle bir dünya ile tanışmış değildir.

Tarihte çeşitli ideoloji ve inançlar uğruna nice savaşlar yapılmıştır. Kutsallık atfedilerek yapılan kimi savaşlarda, sergilenen insanlık dışı uygulamalara dini referanslarla türlü kılıflar bulunmaya çalışılmıştır. Yüzyıllar süren ve binlerce masum insanın ölümüne sebebiyet veren haçlı seferleri, benzer saiklerle gerçekleşmiştir.

Bu noktada bir dinin mensupları tarafından indî referanslarla savaşa delil üretilmesinden öte o dinin gerçek yaklaşımı önemlidir. Bu durum İslam adına yapıldığı ileri sürülen savaşlar için de geçerlidir. Zira İslamiyet'in hangi şart ve gerekçeyle savaşa izin verdiği ve savaş sırasında belirlediği sınırlılıkların neler olduğu bilinmeden İslam adına savaşılması ve savaş sırasında sergilenen aşırı eylemlere, İslami kaynaklardan referans üretilmesi ile bu referansların gerçek olması birbirinden farklıdır.

Bu nedenle İslamiyet'in savaşa yönelik tutumunun, hangi koşullarda savaşa cevaz verdiğinin ve savaş esnasında nasıl bir hudut belirlediğinin iyi bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede İslam'ın birincil kaynağı olan Kur'ân'da savaş ile ilgili hususları içeren âyetlerin farklı boyutlardan ele alınarak asıl mesajlarının doğru şekilde anlaşılması, müfessirlerin ilgili âyetlere dönük değerlendirmelerinin etraflıca analiz edilmesi önemlidir. Çünkü müfessirlerin çeşitli mevzulardaki âyet ya da âyet grubuna ilişkin yorumları, gerek o

¹ Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir. Şems, 91/7-8-9.

² Bu mevzu ile alakalı âyetler için bkz.: Maide, 5/27-30.

müfessirlerin çağdaşı gerekse onlardan sonraki dönemlerde yaşayan birçok insanı etkilemiş ve din adına yapıldığı ileri sürülen nice uygulamaların şekillenmesinde rol oynamıştır.

Öteden beri düşmanları tarafından İslam'ın ikna ve davet ile değil savaş ve baskı yoluyla yayıldığı yönündeki karalama çabalarına ve son dönemlerde bu algının giderek güçlenmesinde İslam dünyasından birçok ismin yaptığı bazı yorum ve aşırı grupların uygulamalarıyla destek verdikleri yadsınamaz.

İslam'a yönelik söz konusu menfi eğilimin oluşmasında müfessirlerin uç yorumlarının etkisi olmuş mudur? Bu konuda nasıl bir anlayış hâkimdir? İslam, hangi gerekçelerden ötürü kılıç kullanmaya cevaz vermekte, ya da sadece pasif direnişe mi izin vermektedir? Bahsi geçen bu soruların tefsirler ekseninde cevaplanması, müfessirlerin cihad meselesine dair görüşlerinin tespit edilmesi konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1.1. Kur'ân'da Savaş Anlamını Taşıyan Kelimeler

Kur'ân'da başka manalarla beraber savaş manasını da haiz cihad kelimesi; “c-h-d” harflerinden türemiş olup sözlükte düşman savunmasında elinden geleni yapma, düşmanla savaşma,³ meşakkate katlanma, takat,⁴ söz ve eylem açısından elinden geleni yapma anlamlarına gelmektedir.⁵ Aynı kök harflerinden türeyen cühd, kıtlıkla yaşamaya çalışmak; cehd ise hastalık ve meşakkatli duruma karşı insanın gösterdiği çaba ya da vazgeçilemeyen bir işe erişme gayreti manasına gelmektedir.⁶ Bu kelime terim olarak ise genel olarak Allah yolunda ortaya konulan her türlü çaba, Allah'ın dinine çağrı yapmak anlamına geldiği gibi özel olarak Allah yolunda yapılan savaş manasında da kullanılmaktadır.⁷ Bu çalışmada cihadın ikinci manası olan Allah yolunda yapılan kital/savaş manası üzerinde durulacaktır.

Kur'ân'da cihad kelimesi dışında farklı türevleriyle kital ve harb kelimeleri de savaş anlamında kullanılmıştır.

Katl kelimesi; sözlükte vurmak, yaralamak ya da herhangi bir alet ile öldürmek anlamına gelirken “*Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan bâtila)*”

³ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredat fî Garibi'l-Kur'ân*, Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, (ts.), c. I. s. 131.

⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, c. I, s. 268-269; İsfahânî, *a.g.e.*, c. I, s. 131; Fîrûzabâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2005, c. I, s. 275.

⁵ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu İstilahâti'l-Funûn ve'l-'Uyûn*, Mektebetu Lübnan, Lübnan, 1996, c. I, s. 598.

⁶ Ferâhîdî, *a.g.e.*, c. I, s. 268-269.

⁷ Ali b. Muhammed es-Seyyi eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemu't-Te'rîfât*, Dâru'l-Fezîle, Kahire, 2004, s. 72; Muhammed Said Ramazan el-Buti, *el-Cihadfi'l-İslam*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1993, s. 19-20; Ahmet ÖZEL, *DİA*, “Cihad”, İstanbul, 1993, c. VII, s. 528.

*döndürülüyorlar!”*⁸; “*Kahrolası insan! Ne inkârcıdır!*”⁹âyetlerinde olduğu gibi bazen lanet etmek ve kahretmek gibi manalara da gelmektedir.¹⁰Bu kelimenin ayrıca bilmek-idrak etmek, etkilenmek, mezc etmek, kadının erkek için süslenmesi, cisim ve et gibi mecazi anlamda kullanımları bulunmaktadır. Nisa 4/157. âyetinde geçen “katl” ifadesine, gerçek anlamıyla, öldürme manasını verenlerin¹¹ yanında söz konusu kullanımın mecazi olduğunu ve ilgili âyetteki katl kelimesinin bilmek, idrak etmek anlamında olduğunu ileri süren müfessirler de vardır.¹² Öte yandan kesreli şeklindeki kullanımıyla “kitl”, savaş eyleminin adı olmaktan çok bu eylemi gerçekleştiren düşmanın ismi olarak kullanılmaktadır. Bu anlamın tam zıddı manada dost, arkadaş, amcaoğlu gibi anlamları da vardır.¹³

Barışın zıddı olarak harb, çeşitli araçlarla savaşmak, zor kullanarak bir şeyi elde etmek, anlamına gelir.¹⁴ Kur’an’da mastar kalıbıyla dört yerde geçen¹⁵ harb kelimesi, hepsinde savaş anlamını taşımaktadır. Mufaale kalıbıyla iki yerde geçen¹⁶ bu kelime, savaşma eylemini nitelemektedir.

2. Cihad Âyetleri Hakkındaki Farklı Yorumlar

Kur’an’da savaş hakkında birçok ayet bulunmaktadır. Genel itibarıyla İslam’ın savaş hukukunu, savaşın taraflarını, savaş gerekçelerini ve savaşın amacını belirleyen bu âyetlerin tefsiri hakkında birbirinden farklı yorumlar yapılmıştır. İslam’da cihad ve savaş kavramları hakkında muhtelif görüşlerin oluşmasına neden olan içtihatlar, tefsirlerde ağırlıklı yer edinmiştir.

2.1. Savaşa Ne Zaman ve Hangi Âyetlerle İzin Verildi

Kur’an’da Müslümanlara olgusal olarak savaşma izninin verildiği hususunda hem İslâm hukukçuları hem de müfessirler arasında önemli oranda görüş birliği vardır. Fakat savaşma izninin ilk olarak hangi âyet ile verildiği noktasında ihtilaf bulunmaktadır. Müfessirlerin kahir ekseriyetine göre Müslümanlara ilk olarak; savaşma gerekçesinin de yer aldığı “*Kendileriyle savaşılanlara (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi.*”¹⁷âyeti ile savaşma izni verilmiştir.¹⁸ Buna karşın klasik dönem

⁸Tevbe, 9/30

⁹Abese, 80/17.

¹⁰Ferâhidî, *a.g.e.*, c. III, s. 358-359; Seyyid Muhammed Murteza el-Hüseynî ez-Zebidî, *Tacu'l-'Arûsmîn Cevâhiri'l-Kamûs*, Müessesetu'l-Kuveyt, Kuveyt, 2001, c. XXX, s. 234,

¹¹Ebu'l-Fida' İsmail b. Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire, 2000, c. IV, s. 336.

¹²Ebû Abillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtûbî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risale, Beyrût, 2006, c. VII, s. 212.

¹³Zebidî, *a.g.e.*, c. XXX, s. 230-231, 236.

¹⁴İsfahânî, *a.g.e.*, s. 146; Zebidî, *a.g.e.*, c. 2, s., 249.

¹⁵Bakara, 2/279; Maide, 5/64; Enfal, 8/57; Muhammed, 47/4

¹⁶Maide, 5/33; Tevbe, 9/107.

¹⁷Hac, 22/39.

müfessirlerinden Taberî (ö.310/923) ve Kurtûbî (ö.671/1273), modern dönem müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1361/1942) ve Seyyid Kutub (ö.1385/1966) gibi önemli bazı müfessirlere göre ise savaşa ilk olarak “*Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez*”¹⁹ âyeti ile izin verilmiştir.²⁰

Savaşma izninin verildiği söz konusu iki sûreden biri olan Hac sûresi, hâkim görüşe göre Mekkî bir sûre olarak kabul edilse de bazı müfessirler, cihad izninin ilk olarak verildiği kabul edilen ilgili sûredeki 39. âyeti delil göstererek sûrenin Medenî olduğunu ileri sürmektedirler.²¹ Bizce bu âyetin Medine’de nazil olması tek başına sûrenin Medenî olduğunu göstermez. Zira Medenî olan sûrelerde yer alan bazı âyetlerin Mekke’de Mekkî olan sûrelerdeki bazı âyetlerin ise Medine’de nazil olduğu bilinmektedir.²² Dolayısıyla Hac sûresi 39. âyetin Medine’de nazil olması zorunlu olarak Hac sûresinin Medenî olduğunu göstermez. Kaldı ki Mevdûdî gibi sayılı birkaç müfessirin eseri dışında²³ tefsirlerde yer alan rivayetlere bakıldığında söz konusu âyetin hicret sırasında nazil olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Diğer taraftan kital izninin hicretten önce verilmediğine dair birçok rivayet bulunmaktadır. Hicret öncesi müşrikler tarafından sosyal, psikolojik hatta fiziksel açıdan çeşitli baskı, hakaret ve işkencelere maruz kalan sahabenin ısrarlı

¹⁸Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturidî, *es-Semerkandî, Te’vilatu’l-Kur’an*, İstanbul, 2005, c. IX, s. 382; Carullah Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf ‘an Hakaiki Gavamizi’t-Tenzil ve Uyunui’l-Akavili fi Vucûhi’t-Te’vil*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2009. c. III. s. 156; Kurtûbî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 406; Ebu’l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medariku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil*, Dâru İbn Kesir, Dimaşk, 2011, c. II, s. 443; Ebu’l-Fida’ İsmail b. Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 2000, c. X, s., 74; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed Hatîb eş-Şirbinî, *es-Siracu’l-Munirfi’l-İlaneti ‘ala Marifeti Ba’di Maani Kelami Rebbina’l-Hekimi’l-Habir*, Beyrut, 2004, c. II, s. 613-614; Muhammed Sanaullah Mezherî, *et-Tefsîru’l-Mezherî*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2007.c. V. s. 65.s; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, Dâru’l-Hayî’l-Turasi’l-Arabî, Beyrut, 2001.c. VI, s. 50-51; Muhammed Abduh-Muhammed Reşit Rıza, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm Tefîru’l-Menâr*, (terc.: Mehmet Erdoğan ve diğerleri), Ekin Yayınları, İstanbul, 2011, c. II. s. 297.

¹⁹ Bakara, 2/190;

²⁰Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân ‘an Tevîli’l-Kur’ân*, Dâru Hecer, Kahire, 2001, c. III, s. 289; Kurtubî, *a.g.e.*, c. III, s. 237; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, c. II. s. 687-688; Seyyid Kutub, *Fî Zilâl’il-Kur’ân*, (Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce) Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991, c. I, s. 291.

²¹İbn Kesir, *a.g.e.*, c. X, s. 73

²² Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, 1990, c. I, s. 287-290; Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risale, Beyrût, 2008, s. 50-54.

²³ Mevdûdî’ye göre savaş izninin yer aldığı ilk âyet olan Hac 22/39. âyeti hicretin birinci yılı Zilhicce ayında nazil olmuştur. Bkz.: Ebu’l-Alî Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, (terc.: Muhammed Han Kayani ve diğerleri), İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, c. III, s. 371.

²⁴Ebu’l-Haccac Mücahid b. Cabr el-Muhzûmî, *Tefsîru Mücahid*, (thrc.: Ebû Muhammed el-Esyûdî), dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, s. 169; Ebu’l-Fida’ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. X, s. 73.

taleplerine rağmen Hz. Peygamber, kendilerine “sabredin, zira bana savaşma izni verilmedi” diye cevap vermiştir.²⁵ Ayrıca cihad kelimesinin değişik türevleriyle yer aldığı Mekke döneminde nazil olan Furkan, 25/52; Lokman, 31/15; Ankebût, 29/6, 69 gibi âyetlerde kital anlamından çok mücadele etme, baskı kurma ve zorlama, Allah ve din uğruna çaba sarf etme anlamlarında kullanılmıştır. İbn Atiyye (ö.541/1147) gibi önemli müfessirlere göre kavramsal olarak cihadı içeren Ankebut, 29/69. âyeti savaşma anlamını taşıyan örfi cihaddan önce nazil olmuştur. Âyette bahsedilen “cihad”, Allah’ın rızasını elde etme ve onun dini uğruna yapılan genel çabadır.²⁶ Müfessir Kurtûbi (ö.671/1273) de bahsi geçen âyetlerden biri olan Furkan, 25/52. âyetinin tefsirinde ilgili hususa işaret ederek âyette geçen “cihad”ın kâfirlerle savaşma anlamında olamayacağını belirtmektedir. Ona göre Mekki olan Furkan sûresi kital izninden önce nazil olduğundan âyetteki cihad kelimesinin seyf anlamı taşıması uzak bir ihtimaldir.²⁷

Bu durum, savaşma izninin veya emrinin Müslümanların nispeten güç haline geldikleri Medine döneminde verildiğini göstermektedir. İslâmî tebliğin filizlenme aşamasında olduğu ve güç dengesinin Müslümanlar aleyhine bulunduğu Mekke döneminde ise yoğun baskılara rağmen savaşma izninin verilmediği görülmektedir.

2.2. Savaş Kimlere Farz Kılındı

Cihadın ilk önce kimlere farz kılındığı konusunda müfessirler arasında ihtilaf vardır. Bir görüşe göre savaşma izni verilenler Hz. Peygamber ve ashabıdır. Diğer bir görüşe göre ise savaşma izni yalnızca hicret etmek istediği halde müşrikler tarafından engellenen belirli bir grup sahabedir.²⁸

Savaşma izninin verildiği ilk âyetlerden biri olarak kabul edilen Bakara sûresi 190. âyetinde yer alan الَّذِينَ يُفَاتِلُونَكُمْ ifadesi hakkında bu minvalde çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bir görüşe göre ilgili ifade ve kayd, sadece saldırıya maruz kalanlara savaş izninin verildiğini göstermektedir.²⁹ Başka bir görüşe göre ise âyetteki kayd, sahabeyi savaşmaya cesaretlendirmek için kullanılmış olup karşı tarafın savaşı başlatmasına gerek olmadan savaş yapılabilir.³⁰ Fakat Râzi

²⁵ Maturidî, *a.g.e.*, c. IX. s. 382; Zemahşerî, *a.g.e.*, c. III. s. 156; Kurtûbî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 406; Neseî, *a.g.e.*, c. II., s. 443; İbn Kesir, *a.g.e.* c. II, s. 214; Şirbinî, *a.g.e.*, c. II, s. 613-614; Mezherî, *a.g.e.*, c. V. s. 65; Bursevî, *a.g.e.*, c. VI, s. 50-51.

²⁵ Bakara, 2/190.

²⁶ Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib b. Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Aziz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, c. IV, s. 326.

²⁷ Kurtûbî, *a.g.e.*, c. XV, s., 450.

²⁸ Taberî, *a.g.e.*, c. XVI. s. 573-575.

²⁹ Alûsî, *a.g.e.*, c. III. s. 161.

³⁰ Şinkitî, *a.g.e.*, c. I, s. 99.

(ö.606/1210), savaş iznini saldırı durumuna bağlayarak bu görüşe tercih etmediğini ortaya koymaktadır.³¹

Diğer taraftan söz konusu ifadenin yer aldığı âyetin nesh edilmesi ve hangi âyet ile nesh edildiği meselesi de ihtilafıdır. Bir görüşe göre savaşa gücü olmayan ve savaşma potansiyelini haiz olmayan kadın, çocuk gibi sınıfları istisna ettiğinden bu âyet neshedilmemiştir.³² Nitekim modern dönem müfessirlerinden Elmalılı, bu hususa vurgu yaparak âyetteki anlamın umumiliğini gerektiren, başka bir ifadeyle savaşılacaklar arasında savaş dokunulmazları diyebileceğimiz kadın, çocuk, yaşlı, din adamı gibi bilfiil savaşmayanları kapsayan bir durumun olmadığını belirtmektedir.³³ Fakat birçok müfessire göre bahsi geçen âyet nesh edilmiştir. Bazı isimlere göre nâsih/nesheden sonraki âyet iken³⁴; başka isimlere göre ise Tevbe sûresi 5. âyetidir.³⁵

2.3. İslam'a Göre Savaş Gerekçeleri

Savaşmanın hangi gerekçe ile yapılabileceği hususunda ortaya konulan muhtelif yorumlar, tefsirlerde cihad ile alakalı farklı yaklaşımların oluşmasında etkili olmuştur. Tefsirlerde savaşmanın gerekçesi olarak sunulan hususları dört başlıkta toplamak mümkündür: saldırıya karşı cevap vermek, fitneyi ortadan kaldırmak, İslam'ı hâkim kılmak ve inanç hürriyeti ortamını oluşturmak.

2.3.1. Saldırıya Karşılık Vermek

Savaş gerekçeleri arasında zikredilen saldırılara karşılık verme hususunda müfessirler arasında ciddi görüş ayrılığı yoktur.³⁶ Fakat savaşı başlatan taraf olma noktasında Müslümanlara izin verilir verilmediği tartışmalıdır. Esasen bu ihtilaf, savaşma izninin verildiği ilk âyetlerdeki bazı kelimelere yüklenen manalarla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Hac, 22/39. âyette geçen "kital" kelimesinin manası hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır. Bazı müfessirlere göre savaş izninin ilk olarak verildiği söz konusu âyette yer alan kital, sadece savaşa karşılık vermek ile alakalıdır. Dolayısıyla saldırı durumu dışında Müslümanlara savaşma izni verilmemiştir. Nitekim bu âyet nazil olduğunda Hz. Peygamber ve sahabenin savaşanlarla savaştığı, savaşmayanlara herhangi bir müdahalede bulunmadıkları tefsir kaynaklarında nakledilmektedir. Aynı kaynaklarda bu hükmün Tevbe sûresinde yer alan ve seyf âyeti olarak bilinen 5.

³¹Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Beyrut, 2009, c. 3-1, s. 109

³²İbnu'l-Cevzi, *a.g.e.*, c.I, s. 153-154.

³³Yazır, *a.g.e.*, c. II, s. 694.

³⁴Kurtübî, *a.g.e.*, c. III, s. 246; Alûsî, *a.g.e.*, c. III, s. 161.

³⁵Taberî, *a.g.e.*, c. III, s., 289-290; Râzî, *a.g.e.*, c. 3-1, s. 109; İbn Atiyye, *a.g.e.*, c. I, s. 262; Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Salebî, *el-Keşşaf ve'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, c. I, s. 280; İbn Acibe, el Hasanî, *Bahrü'l-Medîd fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, (Trc.: Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013, c. I, s. 552.

³⁶Kurtübî, *a.g.e.*, c. III, s. 561; Râzî, c. 3-2 s. 23; Alûsî, c. 3, s. 232

âyet ile neshedildiği ileri sürülmektedir.³⁷ Zulme uğramayı savaşa gerekçesi olarak ortaya koyan bahsi geçen âyetin hükmü dışında affetme, bağışlama, barış ve iyi muamele gibi hususları içeren bütün âyetlerin seyf âyetiyle neshedildiğini ileri sürenler de yok değildir.³⁸ Evvela böyle bir yaklaşımın İslamiyet'in davet anlayışına uymadığını belirtmekte yarar vardır. Spesifik olarak seyf âyetinden hareketle iyi muamele, barış, hoşgörü gibi birçok önemli hususu içeren âyetlerin mensuh olduğunu iddia etmek isabetli görünmemektedir. Diğer taraftan uygun zemin ve zamana göre her âyetin hükmen cari olduğunu belirten âlimler de yok değildir.³⁹ Başka bir ifadeyle gerekçeleriyle beraber uygun yer ve zamanda seyf âyetinin hükmü bağlayıcı olacağı gibi diğer âyetlerin hükmü de caridir denilebilir.

Yukarıda bahsi geçen ve savaş izninin ilk olarak verildiği belirtilen âyete tekrar dönersek âyette yer alan “يَقَاتِلُونَ” ifadesi; malum veya meçhul okunmasına göre değişik manada tefsir edilmiştir. İlgili ifadenin meçhul okunması durumunda âyetteki anlamın “savaşa karşılık vermeye izin verildi”; malum okunması durumunda ise “savaşı başlatmaya izin verildi” şeklinde olduğu tefsir kaynaklarında belirtilmektedir.⁴⁰ Bu durumda savaşı sadece saldırılara karşılık verme noktasında meşru görenlerin, bahsi geçen kelimenin meçhul siğasını esas aldıkları söylenebilir. Bu cihetten yapılan yoruma göre savaşın meşruiyeti ancak savunmaya dayalı savaşta mümkün olabilir.

Yine savaş ile alakalı olan Bakara sûresi 190. âyetinde yer alan “وَلَا تَعْتَدُوا/ sakın aşırıya gitmeyiniz” ifadesinin hangi konuya ilişkin olduğu noktasında tefsirlerde muhtelif yorumlar yapılmıştır. Bu ifadenin savaşı başlatmakla ilgili olduğunu iddia edenlere göre âyetteki ifade ile Müslümanlardan savaşı başlatan taraf olmamaları istenmektedir.⁴¹ Bu durumda saldırıya karşılık vermek meşru olurken saldırı başlatmak gayrimeşrudur. Bazı müfessirler ise yukarıdaki ifadeyi antlaşma ekseninde izah ederek âyeti şöyle yorumlamaktadırlar: “antlaşmayı bozarak haram mekan ve aylarda savaşmayın, savaşı başlatan taraf olmayın,⁴² ansızın ve antlaşmaya davet etmeksizin saldırmayın.⁴³

Savaş gerekçesi olarak sunulan saldırılardan bahsetmişken burada söz konusu gerekçenin mahiyet ve kapsamına değinmekte yarar var. Bize göre

³⁷ Taberî, *a.g.e.*, c. III, s., 289-290; İbn Atiyye, *a.g.e.*, c. I, s. 262; Salebî, *a.g.e.*, c. I, s. 280; İbn Acibe, *a.g.e.*, c. I, s. 552; Mezherî, *a.g.e.*, c. I, s. 214; Bursevî, *a.g.e.*, c. I, s. 380.

³⁸ Ebu'l-Leys Nasr b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, *Bahru'l-'Ulûm*, (thk: Ali Muhammed Muavviz ve diğerleri), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1993, c. II, s. 34; Muhammed Tahir İbnAşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, c. X, s., 115.

³⁹ Abduh-Reşit Rıza, *a.g.e.*, c. XI, s. 437-438.

⁴⁰ İbn Atiyye, *a.g.e.*, c. IV, s. 124; Alûsî, *a.g.e.*, c. VII, s. 338.

⁴¹ Ebubekir el-Haddad el-Yemenî, *Keşfu't-Tenzil fi Tahkiki'l-Mebahisive't-Te'vil*, Beyrut, 2001. c. I, s. 269.

⁴² Semerkandî, *a.g.e.*, c. I, s. 189.

⁴³ Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed, *İrşadu'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2010, c. I, s. 343.

saldırıları, sadece savaşa amacıyla yapılan fiziki müdahalelerle sınırlı değildir. Aksine manevi alana yapılan olumsuz müdahaleler de saldırı kapsamında değerlendirilmelidir. Çünkü tahkir, tecrit, mahrumiyet gibi maneviyatla alakalı unsurlar, fiziki birçok saldırıdan daha çok etkilidir. Dolayısıyla savaşa gerekçelerinden biri olarak gösterilen saldırıları hem maddî hem de manevi boyutta anlamak gerekir. Nitekim savaşa izninin henüz verilmediği Mekke döneminde Müslümanların, Hz. Peygamberden talep ettikleri savaşa izni, sadece müşriklerin fiziki müdahalelerine karşı değil; baskı, horlama ve inanç özgürlüklerinin engellenmesi gibi manevi saldırılara karşı savaşa talebidir. Savaş gerekçelerine değinen modern dönem müfessirlerinden Reşit Rıza (1353/1935), bu hususa işaret etmekte ve savaşın meşru gerekçelerine ilişkin geniş bir çerçeve çizerek şunları söylemektedir: “savaşın hikmeti; din ve vicdan özgürlüğüne karşı saldırıyı önleme, horlama ve aşağılanmaya karşı başkaldırma, özgürlükleri pekiştirme, güven ortamı oluşturma, adalet ve ihsanı yerleştirme gibi şeylerdir.”⁴⁴

Bazı müfessirlere göre ise “وَلَا تَغْتَوُوا / sakın aşırıya gitmeyiniz” ifadesinin savaşı başlatmakla herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır. Buradaki yasak, savaş sırasında çocuk, kadın, yaşlı, din adamına ilişme hatta doğayı tahrip etme,⁴⁵ cesede işkence yapmak gibi dokunulmazlıklarla alakalıdır.⁴⁶ Nitekim Elmalılı Hamdi Yazır da aynı kanaati paylaşmakla beraber âyette bahsedilen “taaddi” olgusunun haber vermeksizin saldırıya geçme anlamını haiz olduğunu reddetmemektedir.⁴⁷ Müfessirlerden bazıları bahsedilen “taaddi/haddi aşma” ifadesinin genel anlamda günaha bulaşmak ile de alakalı olduğunu belirterek âyetteki emrin daha geniş bir anlam yelpazesini haiz olduğunu ileri sürmektedirler.⁴⁸

Mevzubahis âyette geçen aşırı gitmeyin ifadesi, gerek savaşın başlatma gerekse savaş sırasındaki dokunulmazlıklar ile alakalı olsun her iki durumda da bu sınırlamanın İslâmiyet’in savaşa yönelik ölçülü olma anlayışını yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Nitekim Müfessir Mevdûdî (ö. 1399/1979) söz konusu ifadenin, savaşın başlatma gerekçesindeki meşruiyet ve savaş sırasındaki itidale işaret ettiğini şu sözleriyle ifade etmektedir: “Müslümanlar, savaşmalarının sebebinin şahsî çıkar, maddî kazanç veya intikam olmaması gerektiği konusunda uyarılıyorlar. Bu nedenle Müslümanlar, kendilerine saldırmayan ve işlerini engellemeyenlerle savaşmamalıdır. Bu nedenle Allah, Hz. Peygamber’e (s.a) savaşın insanî boyutlarda sürdürülmesi için gerekli birçok talimat vermiştir. Savaşta barbarca metotlar kullanılmaktan sakınılmasını istemiş, kadın, çocuk,

⁴⁴ Abuh - Reşit Rıza, *a.g.e.* c. II, s. 300-301.

⁴⁵ İbn Keşîr, *a.g.e.*, c. II, s. 214; Suyûtî, *Durru'l-Mensur*, c. I, s. 457.

⁴⁶ Ebu's-Suud, *a.g.e.*, c. I, s. 343.

⁴⁷ Yazır, *a.g.e.*, c. II, s. 694-695.

⁴⁸ İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, c. 1, s. 153-154.

yaşlıların ve yaralıların öldürülmesini yasaklamıştır. Bunların yanı sıra cesetlerin hırpalanmasını, doğanın tahrip edilmesi ve hayvanların telef edilmesi gibi her tür barbarlık ve vahşiliği yasaklamıştır. Müslümanların, sadece kaçınılmaz durumda ve gerekli olduğu kadar kaba kuvvet kullanmalarına izin verilmiştir.”⁴⁹

Modern dönemin önemli diğer bir müfessiri olan Kutub, savaşta kullanılan metotların ölçülü olması gerektiğine işaret etmekle beraber sosyal bir sınıfın üstün kılınmasını hedefleyen bir savaşın meşruiyetini yitireceğini belirterek⁵⁰ savaşın sınıfsal reflekslerle yapılmasının İslâmî açıdan makbul olmadığını vurgulamaktadır.

Kısaca söylemek gerekirse “ وَلَا تَعْتَدُوا / sakın aşırıya gitmeyiniz” ifadesi hakkında yapılan yorumları üç temel kategoride değerlendirmek mümkündür. Birincisi savaşın başlatılması ve gerekçesi, ikincisi savaşın kapsamı, üçüncüsü ise savaşta dokunulmazlıklardır.

2.3.2. Fitnenin İzalesi

Savaşma gerekçesi olarak ortaya konulan ikinci önemli husus “fitne”dir. Esasen olgusal olarak “fitne”nin savaş gerekçesi olmasında neredeyse müfessirler arasında görüş birliği vardır. Fakat “fitne”nin ne olduğu hususunda bazı görüş ayrılıkları bulunuyor ki bunlar cihad konusunda müfessirler arasında görüş farklılığına neden olmuştur. Başka bir ifadeyle fitneye yüklenen anlam, cihada dönük yaklaşımların şekillenmesinde etkili olmuştur. Mesela Enfal sûresi 39. âyette savaş gerekçesi olarak zikredilen “fitne”nin ne olduğu konusunda ilgili âyette bir ifade yoktur.

Bu durumda evvela kavramsal açıdan fitne kavramına yakından bakılmasında fayda vardır. Sözlüklerde “fitne” kelimesi kısaca işkence, bela, insanlar arasında vuku bulan savaş ve saptırma anlamında kullanılmaktadır. Saptırıcı anlamında şeytan için fettan denilmektedir.⁵¹ Terim olarak ise hayır ve şer bakımından insanın durumunu ortaya koyan şey olarak tanımlanmaktadır.⁵²

Fitne kelimesi, farklı kalıplarda Kur’ân’da 59 kez geçen saptırmak,⁵³ imtihan etmek,⁵⁴ eziyetle sınamak,⁵⁵ sıkıntıya düşürmek,⁵⁶ alıkoymak-

⁴⁹Mevdûdî, *a.g.e.*, c. I, s. 153.

⁵⁰Kutub, *a.g.e.*, c. I, s. 295.

⁵¹Ferahîdî, *a.g.e.*, c. III s. 300-301; İbn Faris, *a.g.e.*, c. IV, s. 472-473.

⁵²Tehanevî, *a.g.e.*, c. II, s. 1264.

⁵³ Bakara, 2/191, 217; Al-i İmran, 3/7; Nisa, 4/91; Tevbe, 9/47, 48, 49; Ahzab, 33/14; Saffat, 37/162; Hadid, 54/4.

⁵⁴En’am, 6/53; Taha, 20/85, 90; Ankebut, 29/3; Sad, 38/34; Duhan, 44/17.

⁵⁵Nahl, 16/110.

⁵⁶Tevbe, 9/49.

döndürmek,⁵⁷ işkence etmek-ceza vermek,⁵⁸ delalet ve şirk⁵⁹ gibi manalarda kullanılmaktadır.⁶⁰

“Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verilerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür”⁶¹âyetinde savaşma gerekçesi olarak sunulan fitne, bazı tefsirlerde dinden döndürme çabası olarak açıklanmıştır.⁶²Fakat bu hususa ilişkin İbn Abbas’ın görüşü esas alınarak çoğu tefsirlerde fitnenin şirk olduğu belirtilmektedir.⁶³İlk görüş esas alınırsa savaş, dinden döndürme çabasına karşılık savunma refleksiyle yapılan mücadele ile mahdut olacaktır. İkinci görüş esas alınırsa savaş, şirk yok edilinceye kadar saldırı mahiyetini haiz olacaktır.

Yukarıdaki âyette yer alan fitne kelimesine şirk manasını veren müfessirler, âyetin devamında yer alan ve savaşmanın ikinci gerekçesi olarak sunulan “din tamamen Allah’ın oluncaya kadar savaşın!” ifadesinden hareketle savaşma gerekçesini şirkin izalesi üzerinden ikame etmektedirler. Başka bir ifadeyle bu görüşü benimseyen müfessirlere göre fitne olarak kabul edilen “şirk”in yok edilmesi tek başına savaşın gerekçesini teşkil etmektedir. Her dönem ve her bölgede şirkin var olduğu gerçeği dikkate alındığında müşriklerle savaşma gerekçesinin her zaman aktüalitesini koruduğunu söylemek zor değildir.

Spesifik olarak şirkin varlığını savaş sebebi olarak gören⁶⁴ müfessirlerin görüşü tartışmaya açık olduğu yadsınamaz. Fakat şirkin savaş zoruyla egemen kılınması ve Müslümanların dinden döndürülmeye çalışılması anlamındaki fitnenin meşru savaş gerekçesi olduğu kanaatindeyiz.

2.3.3. Hâkimiyet İnşa Etmek

Müfessirlerin cihad meselesindeki görüş ayrılıklarının önemli bir argümanı olarak karşımıza çıkan “hâkimiyet kurma” meselesi hakkındaki görüşleri, üç başlıkta kategorize etmek mümkündür.

2.3.3.1. İslamiyet’in Yer Yüzüne Hâkim Olması

⁵⁷ Nisa, 4/101; Maide, 5/49; A’raf, 7/27.

⁵⁸ Yunus, 10/83; Zariyat, 51/13

⁵⁹ Enfal, 8/39.

⁶⁰ Muhammed Abdulaziz el-Kalmavî ve diğerleri, *Mu’cemu Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim*, Şirketu İ’lânâtu’ş-Şerkiyye, 1990, Kahire, c. II, s. 838-840.

⁶¹ Enfal, 8/39.

⁶² Razi, *a.g.e.*, c. 8-1, s. 131.

⁶³ İbn Atiye, *a.g.e.*, c. II, s. 527; Zemahşerî, *a.g.e.*, c. II, s. 213; Şirbinî, *a.g.e.*, c.I, s. 653; Haddad, *a.g.e.*, c. III, s. 275; Muhammed Cemaluddin el-Kasimi, *Mehasinu’t-Te’vil*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. V, s., 292; Alûsî, c.VII, s. 112.

⁶⁴ Bazı müfessirler söz konusu görüşün cumhurun görüşü olduğunu savunmaktadır. Bkz: İbnAşûr, *a.g.e.*, c. IX, s., 347.

Kur'an'da savaş ve savaş gerekçeleri hakkında ifadeler içeren âyetlerin tefsirinde birçok görüş ayrılığı bulunmaktadır. Örneğin, "...din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın..."⁶⁵ İfadesini evrensel bir hâkimiyet olgusu olarak yorumlayanlara göre yeryüzünde batıl dinler zail olup İslâm dini, tek hâkim din olana kadar gayrimüslimlerle savaşılması gerekir.⁶⁶ Hâkimiyet meselesini nisbî bir hâkimiyet olmaktan öte sınırsız bir hâkimiyet olarak gören bu görüşe göre batıl din mensupları topyekûn imha edilene ya da öldürülme korkusuyla dinlerinden dönenene kadar onlarla savaşılması icap eder.⁶⁷

İnanç uğruna yapılan savunmayı, evrensel bir gerekçe olarak kabul etmekle beraber Seyyid Kutub da bu mevzuda benzer bir görüş ortaya koymaktadır.⁶⁸ O, ilahî sisteme davetin herkese ulaşmasını insanlığın ortak bir hakkı olarak değerlendirmekte ve bu davetin engellenmesine dönük çaba ya da bilfiil eylemlerin kuvvet kullanılarak bertaraf edilmesini meşru savunma hakkı çerçevesinde görmektedir. Ona göre Allah'ın dini yeryüzünde üstün güç olana kadar söz konusu çağrının önüne çıkan bütün güçlerle mücadele etmek gerekir.⁶⁹

2.3.3.2. İslamiyet'in Mekke ve Çevresinde Hâkim Olması

Hâkimiyet kurmayı fitne olgusundan bağımsız olarak değerlendirmek zordur. Zira aynı âyette zikredilen fitne ile din hâkimiyeti mevzusu bir biriyle ilişkilidir. Fitneye yüklenen anlam, hâkimiyetin mahiyet ve kapsamına da etki etmektedir. Mesela fitneyi dinden döndürme çabası olarak yorumlayan bir müfessir, haddi zatında hâkim olmayı bu çerçevede yorumlamak durumundadır. Aksi halde dinden döndürme probleminin olmadığı bir durumda gayrimüslimlerle savaşarak hâkim olmayı fitne temelinden gerekçelendirmesi güçtür. Nitekim fitneyi dinden döndürme çabası ve düşman tarafından gelen toplu saldırı olarak gören müfessir Razi (ö.606/1210) dinden döndürme çabası ve toplu saldırının olduğu Mekke ve çevresinde İslam dini hâkim din olana kadar düşman tarafla savaşılması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre bütün memleketlerde İslam dini hâkim oluncaya kadar gayrimüslimlerle savaşılması gerektiği yönündeki görüşler isabetli değildir.⁷⁰ Nitekim savaş ile alakalı bazı âyetlerde bizzat Mescid-i Haram'dan ve o bölgede fitnenin yok edilmesinden söz edilmiştir. "*Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahdır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahdır. Onlar eğer güçleri*

⁶⁵ Enfal, 8/39.

⁶⁶ Zemaşşerî, *a.g.e.*, c. II, s. 213.

⁶⁷ Alûsî, *a.g.e.*, c. VII, s., 112.

⁶⁸ Seyyid Kutub, *Fi Zılâl'il-Kur'ân*, (Terc.: Salih Uçan, Vahdetin İnce, Mehmet Yolcu) Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991, c. VII, s. 350.

⁶⁹ Kutub, *a.g.e.*, c. I. s. 294.

⁷⁰ Râzî, *a.g.e.*, c. 8-1 s. 131.

yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler.⁷¹Yukarıdaki âyet, mekânsal açıdan savaşmaya sınırlılık getirmiştir. Fakat bazı müfessirlerin iddia ettiği üzere⁷² şayet bu âyetin, Tevbe, 9/5, 36. âyetleriyle mensuh olduğu kabul edilirse savaşın mekânsal açıdan sınırlılığın imkanı veren söz konusu hüküm geçerliliğini yitirir.

2.3.3.3. Din, Vicdan ve Davet Hürriyetinin Sağlanması

Dinden döndürme çabası ve toplu saldırı anlamına gelen “fitne” yi savaş gerekçesi olarak kabul etmekle birlikte hakimiyet meselesinde savaşın ana hedefini, dolayısıyla da hâkimiyetin çerçevesini din, vicdan ve davet hürriyetinin egemenliği temelinde ele alan başka bir anlayış bulunmaktadır. Bu görüşü benimseyen müfessirlere göre âyette zikredilen “dinin Allah için olması” İslam ile beraber diğer din müntesiplerinin de dinî ritüellerini yerine getirme hususunda herhangi bir baskıya maruz kalmamaları ve özgür iradeleriyle din seçme ortamının sağlanması olarak yorumlamaktadırlar.⁷³ İslâmiyet’in bütün gayrimüslimlere inanç hürriyetini verdiği ve insanların yaşama tarzlarını seçmekte hür olduklarını ifade eden⁷⁴ müfessir Mevdûdi, fitneyi; farklı fikir ve inançların baskı araçlarıyla ortadan kaldırılması olarak yorumlamakta ve bu türden bir fitnenin izalesi için savaşmanın meşruiyetine vurgu yapmaktadır. Ona göre haddizatında kan dökmek kötü bir eylemdir. Fakat insanları tercih ettikleri inancı değil de farklı inançları benimsemeye zorlamak bundan daha kötüdür. Bu nedenle tartışıp anlaşma yerine, vahşi gücü seçen bu insanlara karşı zor kullanmak helâldir ve haklı bir sebebe dayanmaktadır.”⁷⁵

Bu görüş İslamiyet’in davet metodunun kodlarını hoş görü, özgür irade ve yumuşak yollarla ikna etmek üzerinde oluşturduğu gerçekliği ile daha uyumludur. Nitekim insanın tercih hakkına vurgu yapan birçok ayet vardır. “*Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*”⁷⁶ “*De ki: Allah’a itaat edin; Peygamber’e de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz şunu bilin ki, Peygamber’in sorumluluğu kendisine yüklenen (tebliğ görevini yapmak), sizin sorumluluğunuz da size yüklenen (görevleri yerine getirmeniz)dir. Eğer ona itaat ederseniz, doğru yolu bulmuş olursunuz. Peygamber’e düşen, sadece açık-seçik duyurmaktır.*”⁷⁷“(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve

⁷¹ Bakara, 2/217

⁷²Suyûtî, *Durru'l-Mensur*, c. I, s. 459.

⁷³Ebübekr Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. II, s. 400; Karaman ve diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, c. I, s. 300; c. II, s. 690,

⁷⁴Mevdudî, *a.g.e.*, c. I, s. 155.

⁷⁵Mevdudî, *a.g.e.*, c. I, s. 153.

⁷⁶Kehf, 18/29.

⁷⁷Nûr, 24/54.

onlarla en güzel şekilde mücadele et!"⁷⁸ "...Sizin dininiz size, benim dinim de banadır."⁷⁹

Esasen yeryüzündeki herkesin zorla inanmalarını sağlamak ilahi emre muhaliftir. Kaldı ki insanların inanç ve ideolojileri gibi değişik yönleri bakımından farklılık arz edecekleri bizzat Kur'ân'da zikredilmektedir.⁸⁰ Dolayısıyla şiddet araçları kullanılarak insanların zoraki olarak İslam dinine inanmalarını sağlamak evvela Kur'ân ile örtüşmemektedir. Diğer taraftan fiziksel olsun ya da olmasın insanların iman etmesi için şiddetin meşru görülmesi en başında İslamiyet'e ve onun müntesiplerine zarar vermektedir. Çünkü böyle bir anlayış, İslam'ın kılıç zoruyla yayıldığı yönündeki iddialara geçerli bir malzeme sunmaktadır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın değindiği üzere İslam dininin şiddetle özdeşleştirme amacını güden, özellikle batı kökenli bu tür iddialar, İslamiyet'i ilmî, ahlakî, hukukî ve sosyolojik realitelerden uzak gösterme çabalarıdır.⁸¹ İslamiyet'in zor kullanılarak yeryüzünde hâkim kılınması sosyolojik realitelere de ters düşmektedir. Zira tarihte her zaman ve mekanda farklı dinlere mensup olanlar hep var olmuştur. Nitekim İslamiyet'in şiddet kullanılarak yeryüzünde egemen din olmasını savunanlar da bunun pratikte mümkün olamayacağına inanmış olmaları gerekir ki sınırsız hâkimiyetin Mehdî'nin zuhuruyla ancak mümkün olabileceğini kaydetmişlerdir.⁸²

Mâturîdî gibi bazı müfessirler ise söz konusu hâkimiyetin nisbî ve sınırsız olmak üzere iki farklı şekilde anlaşıldığını tefsir kitaplarında zikrettikleri halde bu hususta herhangi bir tercihte bulunmadıkları dikkat çekmektedir.⁸³

Bahsi geçen hâkimiyeti, nisbî olarak yorumlayan müfessirler ise meseleyi cizye ekseninden açıklamaktadırlar. Bu minvalde görüş belirtenler, cizye almayı hâkim olmanın simgesel aracı olarak görmektedirler. Hatta müfessirlerden Mezherî, hâkimiyet meselesinin cizye açısından değerlendirilmesini zaruret olarak görmektedir. Ona göre aksi bir görüş "*Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*"⁸⁴ âyetinin manasıyla çelişme ihtimalini taşıyacağından bu görüşün kabul edilmesi doğru olmaz.⁸⁵ Fakat muhatap kitlenin ehlikitap olmadığı durumda ne yapılmalıdır? Onlardan cizye almak mümkün olamayacağına göre yalnızca

⁷⁸Nahl, 16/125.

⁷⁹Kâfirûn, 106/6.

⁸⁰İlgili âyetler için bkz.: Maide, 5/48; Hûd, 11/118.

⁸¹Yazır, *a.g.e.*, c. II, s. 689-692.

⁸²Alûsî, *a.g.e.*, c. VII, s.112

⁸³Maturidî, *a.g.e.*, c. VI, s. 215-216.

⁸⁴Tevbe, 9/29.

⁸⁵Mezherî, *a.g.e.*, c. III, s. 177.

kital seçeneğine mi başvurulmalıdır? Bu soruların cevaplarını Mezherî'nin cizye temelinde ortaya koyduğu hâkim olma görüşünde bulmak mümkün değildir.

Diğer taraftan saldırı durumunda olmayan, Müslümanları yurdundan etmeyen ve şirk inancını egemen kılmaya çalışmayanların doğrudan fitne kapsamında değerlendirmek ve bunu savaşmanın gayesi kılmak isabetli görünmemektedir.

Sonuç

İlk insandan beri savaş; insanlar arasında çelişkiler söz konusu olunca sıklıkla başvuru olan yollardan biri olmuştur. Ne var ki sorun çözmek bir tarafa büyük felaketlere sebep olan savaş, maalesef çağlar boyunca varlığını sürdürmüştür.

Dünyada vuku bulan savaşlar analiz edilirse bunun sayısız nedenlerinin olduğu anlaşılacaktır. Önemli sebeplerinden birinin din olduğu aşikardır.

Cihad, Kur'an terminolojisinde geniş anlamıyla "İslam dini için gösterilen her türlü çaba" manasında kullanıldığı gibi dar manada İslam dini uğruna yapılan savaş manasında kullanılmıştır.

Cihad meselesi hakkındaki âyetlerin, doğru yorumlanması durumunda haklı davalar için gerçek delil oluşturduğu gibi yanlış yorumlanması durumunda ise batıl dava ve uygulamalara bahane olarak kullanılabilir. Bu nedenle âyetleri etraflıca irdeleyip Kur'an'ın gerçek tutumunu öğrenmek önem arz etmektedir.

Cihad meselesine dair ayetlerin tefsirinde müfessirler arasında birçok ihtilaf bulunmaktadır. Bu ihtilaflar, cihad algısında farklı görüşlerin oluşmasında etkili olmuştur.

Cihadın ne zamanfarz kılındığı konusunda ihtilaf vardır. Hakim görüşe göre savaşa izin verilmesi, Müslümanların nispeten güç haline geldikleri, belli bir otorite sağladıkları Medine döneminde olmuştur.

Müfessirler arasında savaşın gerekçeleri hakkında ihtilaf vardır. Kahir ekseriyet; fiziki, ahlaki, psikolojik, maddi ve manevi her türlü saldırıya karşılık vermeyi savaş için yeterli sebep saymaktadır. Bu noktada saldırının karşı taraftan fiilen başlatılması nirengi noktasıdır.

Savaşın gerekçeleri arasında sayılan fitne konusunda müfessirler arasında görüş birliği yoktur. Bir görüşe göre fitne şirkin kendisidir. Bu durumda yeryüzünde şirk yok edilene kadar savaşmak lazımdır. Başka bir görüşe göre fitne, karşı tarafın müminleri dini baskı altına almasıdır. Bu durumda ise savaş, ancak karşı tarafın kötü amaçlı faaliyetlerine karşılık başvurulacak meşru bir yöntem olacaktır.

Savaşın gerekçeleri arasında sayılan “hakimiyet kurma” meselesinde tefsirciler arasında görüş birliği yoktur. Bazı tefsirciler; hakimiyet kurmak meselesini, yeryüzünde mutlak hakimiyet inşa etmek şeklinde anlamlandırmışlar. Bu yoruma göre yeryüzünde herkesin İslam’ı ya kabul edene kadar ya da İslam’a boyun eğene kadar savaş yürütülmesi vaciptir. Bazıları da “hakimiyet kurma” meselesine, Mekke ve civarı şeklinde mekânsal sınırlılık getirmişlerdir. Buna göre İslam adına harem bölgesinde otorite sağlamak yeterli olup bütün dünyada hakimiyet inşa etmek gibi bir zorunluluk yoktur. Üçüncü bir görüşe göre ise hakimiyet kurma, din ve vicdan hürriyeti sağlamak, bu konuda insanın özgür iradesiyle karar verebileceği ortamı oluşturmakla mahduttur.

Kaynaklar

- ABDUH, Muhammed-Rıza, Muhammed Reşit, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm Tefsîru’l-Menâr*, (terc.: Mehmet Erdoğan ve diğerleri), Ekin Yayınları, İstanbul, 2011.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Ruhu’l-Beyan*, Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut, 2001.
- BÛTÎ, Muhammed Said Ramazan, *el-Cihad fi’l-İslam*, Daru’l-Fikr, Dımaşk, 1993.
- CÛRCÂNÎ, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Mu’cemu’t-Te’rifât*, Dâru’l-Fezîle, Kahire, 2004.
- EBU’S-SUUD, Muhammed b. Muhammed, *İrşadu’l-Akli’s-Selim ila Mezaya’l-Kur’ani’l-Kerim*, Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 2010.
- FERÂHÎDÎ, Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- FÎRÛZABÂDÎ, Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu’l-Muhît*, Müessesetu’r-Risale, Beyrut, 2005.
- HADDAD, Ebubekir el-Yemenî, *Keşfu’t-Tenzil fi Tahkiki’l-Mebahisive’t-Te’vil*, Dâru’l-Medâri’l-İslâm, Beyrut, 2001.
- HASANÎ, İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd fi Tefsîri’l-Kur’ani’l-Mecîd*, (Trc.: Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013.
- İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galibel-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Aziz*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- İBN AŞÛR, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve’t-Tenvîr*, Dâru’t-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İBN FÂRÎS, Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyya, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1979.

- İBN KESİR, Ebu'l-Fida' İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire, 2000.
- İBNU'L-ARABÎ, Ebûbekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut, 2010.
- İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb, *el-Mufredat fi Garibi'l-Kur'ân*, Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, (ts.),
- KALMAVÎ Muhammed Abdulaziz ve diğerkleri, *Mu'cemu Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Şirketu İ'lânâti's-Şerkiyye, Kahire, 1990.
- KARAMAN ve Diğerkleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- KASİMÎ, Muhammed Cemaluddin, *Mehasinu't-Te'vil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- KURTÛBÎ, Ebû Abillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risale, Beyrût, 2006.
- KUTUB, Seyyid, *Fî Zulâl'il-Kur'ân*, (Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu) Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- MAHZÛMÎ, Ebu'l-Haccac Mücahid b. Cabr *Tefsîru Mücahid*, (thrc.:Ebû Muhammed el-Esyûdî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- MATURÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, Mizan Yayınevi, İstanbul, 2005.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-Al'â, *Tefhimu'l-Kur'ân*, (Terc.: Muhammed Han Kayani ve Diğerkleri), İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- MEZHERÎ, Muhammed Sanaullah, *et-Tefsiru'l-Mezherî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- NESEFÎ, Ebu'l-Berekat Abdullâh b. Ahmed b. Mahmud, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Dâru İbn Kesir, Dimaşk, 2011.
- ÖZEL, Ahmet, "Cihad", *DİA.*, VII, İstanbul, 1993, 527-531.
- RAZÎ, Ebu Abdillâh Fahrudin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- SALEBÎ, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşşaf ve'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

- SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-'Ulûm*, (Thk: Ali Muhammed Muavviz ve Diğerleri), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1993.
- SUYÛTÎ, Celâleddîn b. Ebibekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, Beyrût, 2008.
- _____, *ed-Durru'l-Mensur fî't-Tefsir bi'l-Me'sur*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Lübnan, 2001.
- ŞİRBİNÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *es-Siracu'l-Munirfi'l-İnâneti ala Marifeti Ba'di Maani Kelami Rebbina'l-Hekimi'l-Habir*, Beyrut, 2004.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Câmîu'l-Beyân 'an Tevîli Âyi'l-Kur'ân, Dâru Hecer, Kahire, 2001.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali, *Keşşâfu İstilahâti'l-Funûn ve'l-'Uyûn*, Mektebetu Lübnan, Lübnan, 1996.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- ZEBİDÎ, Seyyid Muhammed Murteza el-Hüseynî *Tacu'l-'Arûsmin Cevâhiri'l-Kamûs*, Müessesetu'l-Kuveyt, Kuveyt, 2001.
- ZEMAŞSERÎ, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Ğavamidi't-Tenzil ve Uyunui'l-Akavili fî Vucuhi't-Te'vil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- ZERKEŞÎ, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1990.
- İnternet: [<http://arsiv.diyantevakfi.org.tr/meal/mealindex.htm>], Erişim Tarihi: Aralık, 2016.